

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Зимовець Галина Вікторівна

УДК 808.3-087

МІЖМОВНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ В УМОВАХ КОНТАКТНОГО БІЛІНГВІЗМУ
(на матеріалі мови української діаспори)

Спеціальність 10.02.15. Загальне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ 1997

00743598 (-)

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано у відділі загального мовознавства Інституту мовознавства
України

Науковий керівник

доктор філологічних наук, професор,
академік НАНУ,
Мельничук Олександр Савич
Інститут мовознавства НАН України,
завідувач відділу загального мовознавства

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор
Муравицька Маргарита Петрівна,
Національний університет ім. М.Драгоманова,
завідувач кафедри мовознавства та методики мови

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Биховець Наталя Миколаївна
Інститут мовознавства НАН України,
старший науковий співробітник

Провідна установа - кафедра загального мовознавства і класичної філології
Національного університету ім. Тараса Шевченка Міністерства
освіти України, м.Київ.

Захист відбудеться 10 лютого 1998 р. о 14 год.
на засіданні спеціалізованої ради Д 2617301 для захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня доктора філологічних наук при Інституті української мови НАН
України (252001, Київ-1, вул.Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства
ім.О.О.Потебні та Інституту української мови НАН України за адресою: м.Київ, вул.,
Грушевського, 4,

Автореферат розіслано 27 грудня 1997 року.

Учений секретар спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук

Л.В.Ажнюк

Мови можуть змінюватись як в результаті дії внутрішніх, наявних у них тенденцій, так і внаслідок впливу на них інших мов. Проблема мовних контактів починає досліджуватися ще в кінці XIX ст. До неї зверталися Г. Шухардт («До питання про змішування мов»), Г. Пауль (розділ у «Принципах історії мови»). В російському мовознавстві першими вивчали це питання В.О.Богородицький і І.О. Бодуен де Куртене. Інтерес до вивчення міжмовної взаємодії засвідчується також у першій половині XX ст. (нею займалися А. Мейє, Е. Сепір, Л. Щерба, члени Празького гуртка). Але широкий інтерес згадана проблема викликала після появи на початку 50-тих років книги У.Вайнрайха «Мовні контакти» і дослідження Е. Хаугена «Норвезька мова в Америці». Поява великої кількості робіт, присвячених мовним контактам, в останні десятиріччя не в останню чергу пов'язана з інтеграційними тенденціями у світі, які призводять до поширення явища білінгвізму. З іншого боку, все більшої інтенсивності набувають імміграційні процеси, що також має наслідком виникнення великої кількості двомовних спільнот. Результатом масового білінгвізму представників цих мовних спільнот є поява змін в обох мовах. Великий внесок у дослідження даної проблеми зробили Ю.Д. Дешерієв, Ю. О. Жлуктенко, Є. Верещагін, С. В. Семчинський, О.Є. Карлінський. В їх працях розроблено основний термінологічний апарат теорії мовних контактів, запропоновано шляхи вивчення цієї проблеми, сформульовано актуальні завдання дослідження міжмовної взаємодії. Необхідність дослідження результатів контактування на всіх рівнях мови, впливу міжмовної взаємодії на подальший розвиток мови, вивчення функціонування літературної мови в іншомовному оточенні визначають актуальність аналізу інтерференційних змін у мові діаспори. Аналіз конкретних інновацій у мові української діаспори, встановлення їх генези дозволяє визначити ступінь її розходження зі стандартною українською мовою, а також джерела окремих інтерференційних явищ.

Об'єктом дослідження є зміни, які виникають в українській мові діаспори під впливом англійської та німецької мов. Слід зазначити, що водночас українська мова діаспори містить цілий ряд мовних явищ, які відрізняють її від стандартної української мови, яка використовується як літературна мова на території України, але які є результатом доеміграційного контакту носіїв української мови з іншими мовами (польською та російською). Ці процеси не знаходяться в центрі даного дослідження, хоча ми беремо їх до уваги при розгляді конкретних інтерференційних явищ. Причиною цього є складність і

гетерогенність інтерференційної картини змін у мові української діаспори.

Метою роботи є дослідження процесу інтерференції на двох мовних рівнях: лексичному та граматичному. Метою роботи є також визначення специфіки перебігу інтерференції у різних стилях мови та на різних етапах контакту.

В межах дослідження вирішуються такі окремі завдання:

- встановити механізми інтерференції, характерні для кожного мовного рівня;
- визначити динаміку інтерференції на кожному мовному рівні в залежності від структури мовної одиниці, порівняти проникність різних рівнів;
- встановити генезу окремих інтерференційних явищ;
- простежити залежність інтерференційної картини від ступеню розходження контактуючих мов;
- дослідити особливості прояву інтерференції у різних стилях мови (публіцистичному та науковому) на кожному з досліджуваних рівнів.
- визначити ступінь розходження української мови діаспори з материковою українською мовою.

У процесі реалізації перелічених завдань використовуються різні методи, застосування яких зумовлене особливостями вирішення кожного з поставлених завдань: метод контекстного і компонентного аналізу, описовий метод, порівняльний метод та статистичні методи. Для встановлення характеру взаємовідношень між інтерференційними явищами та їх аналогами в стандартній українській мові в роботі застосовується трансформаційний метод.

Новизна даної роботи полягає в дослідженні інтерференції у різних стилях мови (публіцистичному та науковому). Крім того, проводиться порівняння інтенсивності та характеру інтерференції на різних мовних рівнях в залежності від тривалості контакту. Інтерференція вивчається у трьох періодах: 1) 20-ті роки; 2) 60-ті роки; 3) сучасний етап (80 і 90-ті роки). Новизна дослідження полягає також у вивченні української мови діаспори німецькомовного регіону у двох періодах: 1) 30-ті роки; 2) сучасний етап (80-ті роки). Більше уваги порівняно з розвідками попередників присвячується аналізу інтерференції на морфологічному та синтаксичному рівнях, які часто залишаються поза увагою дослідників.

Теоретичне значення роботи полягає у дослідженні впливу мов, що характеризуються значним ступенем віддаленості

(типологічної та генетичної) від української мови. Теоретичне значення має також дослідження залежності процесу міжмовної взаємодії від стилю мови. Практичне значення роботи зумовлене соціолінгвістичними факторами, а саме необхідністю визначення статусу української мови діаспори, ступеня її розбіжності зі стандартною українською мовою, що використовується на Україні.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорювалися на засіданнях відділу загального мовознавства НАН України, на наукових конференціях «Мова і культура» Київ 1994, «История и современное состояние славянских языков» Воронеж 1994., знайшли відображення у трьох статтях.

На захист виносяться такі положення:

1. В українській мові діаспори спостерігається гетерогенна інтерференційна картина. З одного боку, можна простежити вплив польської та російської мов. Ці інтерференційні зміни були здебільшого перенесені до мови української діаспори з західноукраїнського варіанту літературної мови другої половини XIX - першої половини XX ст. З іншого боку, в мові діаспори наявний вплив англійської та німецької мов, у безпосередньому контакті з якими знаходяться носії української мови у діаспорі.
2. Кожний з мовних рівнів відзначається певною специфікою перебігу процесу інтерференції, що проявляється у різній інтенсивності появи змін. В межах кожного мовного рівня діють відмінні механізми інтерференції. При цьому роль окремих механізмів на різних рівнях мови є не однаковою. На лексичному рівні основними механізмами змін є запозичення і калькування. У синтаксисі інтерференція відбувається в основному шляхом калькування структури мовних одиниць. Для галузі морфології характерними є каталізація або гальмування вже наявних у мові тенденцій.
3. Із збільшенням тривалості контакту спостерігається ускладнення структур, що переносяться. Якщо на початкових етапах на лексичному рівні була більшою вага такого механізму інтерференції, як запозичення, то на подальших етапах має місце інтенсифікація механізму калькування. В галузі синтаксису на просунутих етапах калькуються одиниці, структура відповідників яких у стандартній українській мові значно відрізняється від мови-джерела кальки (англійської або німецької).
4. Специфіка перебігу інтерференційних процесів у науковому та публіцистичному стилях визначається особливостями цих стилей. Так, у науковому стилі спостерігаються інтенсивніші зміни на

синтаксичному рівні, часто запозичуються складні синтаксичні конструкції.

Структура дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, бібліографії та додатків. Повний обсяг дисертації становить 243 сторінки, без додатків - 177 сторінок, список використаної літератури – 131 найменування.

Зміст роботи

У вступі обгрунтовується вибір теми дисертації, визначається її актуальність, мета, завдання і головні методи роботи, розкривається теоретична і практична значимість дослідження, подаються відомості про оприлюднення результатів дослідження.

У першому розділі «Основні проблеми теорії мовних контактів» увагу зосереджено на історії дослідження процесу міжмовної взаємодії в лінгвістичній літературі. Як родовий термін на позначення всього спектру проблем, пов'язаних із змінами мов під дією екстралінгвістичних факторів, ми пропонуємо термін взаємодія мов. Ця проблема має триаспектний характер: соціолінгвістичний, психолінгвістичний та власне лінгвістичний. Термін мовний контакт у цій роботі вживається на позначення лінгвістичного аспекту мовної взаємодії. Інтерференцію ми визначаємо як процес виникнення змін у мові внаслідок її взаємодії з іншою, який проявляється у появі інновацій. На позначення інновацій у роботі використовується термін інтерференційні явища.

Інтерференція є складним процесом, який відбувається різними шляхами, що і зумовлює необхідність створення класифікації відмінних механізмів змін з подальшим вивченням специфіки їх функціонування на різних мовних рівнях. У своїй роботі ми виділяємо три основні механізми інтерференції: 1) запозичення; 2) калькування; 3) каталітичний або гальмівний вплив однієї мовної системи на іншу. Перший механізм інтерференції (запозичення) характеризується перенесенням як плану вираження, так і плану змісту мовної одиниці. При калькуванні має місце відтворення наявними в мові засобами структури одиниці іншої мови. При дії третього механізму відбувається посилення або послаблення категорій і процесів, що вже існували в мові до початку контакту. Ці типи інтерференції по-різному проявляються на окремих мовних рівнях. Так, на лексичному рівні поширеними є запозичення та кальки, для синтаксису є характерним калькування, тим часом як у морфології часто спостерігається третій механізм інтерференції.

Другий розділ «Соціолінгвістична характеристика мови української діаспори» присвячений вивченню умов, за яких виникла і функціонує українська мова діаспори. Масова еміграція українців на американський континент починається наприкінці XIX ст. Пік її припадає на перші десятиліття XX ст. До Австралії переїздить значна кількість іммігрантів українського походження щойно по закінченні другої світової війни. В Німеччині українські іммігранти з'являються після першої світової війни, особливого значення українська діаспора набуває в цій країні після другої світової. Характер української еміграції на Захід змінювався. Так, якщо перший потік емігрантів складався здебільшого з селян, то з часом спостерігається зростання освітнього рівня емігрантів. Змінюються також і причини еміграції. Перша хвиля еміграції мала заробітчанський характер. Для подальших хвиль можна констатувати посилення політичних факторів еміграції.

Особливе значення для дослідження мови української діаспори має той факт, що більшість емігрантів походили із західноукраїнських областей, що й зумовило наявність у мові діаспори цілого шару інтерференційних явищ польського та російського походження, перенесених до неї із західноукраїнського варіанту літературної мови минулого сторіччя.

У **третьому розділі** «Лексична інтерференція» розглядаються особливості процесу міжмовної взаємодії на лексичному рівні мови. Лексичний рівень традиційно вважається найвідкритішим до іншомовних впливів. За нашими даними на лексичний рівень українсько-англійської взаємодії припадає на першому етапі 58 %, на другому - 55%, на третьому - 57% інтерференційних явищ. У науковому стилі частка лексичної інтерференції від загальної кількості інновацій становить 46%. При вивченні наслідків українсько-німецького контакту ми отримали показник 41,5%. На цьому мовному рівні діють декілька відмінних механізмів інтерференції: запозичення (лексичне та семантичне) і кальки (семантичні та структурні). Під лексичним запозиченням ми розуміємо перенос як плану вираження, так і плану значення лексеми з однієї мови в іншу. Запозичення може бути не тільки лексичним, а й семантичним. Семантичне запозичення характеризується перенесенням з однієї мови до іншої не окремої лексеми, а тільки її плану значення. Процес калькування відрізняється від запозичення тим, що при дії цього механізму інтерференції відбувається перенесення не матеріальних одиниць, а

тільки внутрішньої структури побудови лексеми або словосполучення, яка відтворюється наявними в мові засобами.

Лексичні запозичення становлять найбільшу групу інтерференційних явищ на лексичному рівні на першому етапі взаємодії (нами в результаті дослідження був отриманий результат у 58 %). На подальших етапах можна спотерігати вирівнювання частки різних типів інтерференційних явищ лексичного рівня. На другому етапі кількість лексичних запозичень становить 45 %, на третьому - 46%. Кількість семантичних запозичень на першому етапі становить - 19 %, на другому - 26 %, на третьому - 33 %. Кальки на першому етапі складають 24 %, на другому - 29 %, на третьому - 21 %. Таким чином, при просунутому контакті все більшого значення набуває не безпосереднє перенесення лексеми, а її аналіз мовцем і спроба відтворити її значення вже наявними у мові засобами. Всі лексеми, запозичені українською мовою діаспори, адаптуються у ній і включаються в систему словозміни. Основним різновидом адаптації є функціональне засвоєння слова, завдяки чому лексема включається в граматичну систему мови-реципієнта.

Деякі лексеми були запозичені з англійської українською мовою діаспори раніше порівняно до появи їх у стандартній українській мові (бізнес, менеджер, лонч). Причиною цього є той факт, що мовці-носії української мови діаспори зустрілися з цілим рядом реалій західного світу зразу після приїзду до країни нового поселення, коли ці реалії ще не були відомі в Україні. Ми відносимо ці лексеми до запозичених, виходячи з часу їх появи в українській мові діаспори.

Більшість запозичених до української мови діаспори лексем залишаються відсутніми в стандартній українській мові. З англійської мови переносяться до української як лексеми на позначення нових реалій, з якими мовці вперше зустрілися в країні нового поселення, так і лексеми, відповідники яких існують у стандартній українській мові: айскрім «морозиво», даун-таун «центр міста», моргедж «застава», шер «акція», майна «шахта», варда «округ» тощо. Субстантивні запозичення з англійської мови здебільшого не зазнають дериваційної адаптації: костумер «споживач». Фонетично-парадигматична адаптація характерна для групи іменників на приголосний: тикет «квиток». У всіх інших запозичених іменників відбувається процес асоціативно-парадигматичної адаптації: кена, майна, фондра. Ці запозичення набувають форми жіночого роду під впливом українських відповідників (бляшанка, шахта, ливарня).

Значною є група лексичних запозичень з латинськими та грецькими коренями. Перенос інтернаціональної лексики відзначається специфічними рисами порівняно до запозичення питомих лексем, тому що ця категорія має міжмовний характер. Англійську мову ми визнаємо джерелом запозичення лексеми з латинським коренем у тому разі, коли вона взагалі відсутня в польській мові або вживається в ній з іншим значенням: пресія «тиск», ревеляція «відкриття». Лексичні запозичення цієї групи, англійський відповідник яких містить суфікс -ation- зазнають дериваційної адаптації, яка полягає у заміні цього суфікса на формант -ція-, який виступає в українській мові у складі слів латинського походження: інвестиґація, валуація. Іноді лексичні запозичення можуть набувати й інших суто українських суфіксів (-ання-): екзаменовання. Деякі іменники зазнають асоціативно-парадигматичної адаптації: прелімінарії «попередні переговори». Всі інші лексичні запозичення проходять процес фонетично-парадигматичної адаптації: модератор, «голова муніципалітету».

Дієслівних лексичних запозичень у зібраному матеріалі значно менше, ніж іменників. На нашу думку, причиною цього є, по-перше, інтенсифікація саме процесу номінації у зв'язку з появою нових реалій, по-друге, труднощі у граматичній (афіксальній та парадигматичній) інтеграції дієслів. Всі дієслівні запозичення включаються в систему словозміни після попередньої афіксальної адаптації за допомогою суфіксів -ува-, -юва-, що дозволяє визначити тип адаптації як дериваційно-парадигматичний (канцелюватися «відміняти», просперувати «процвітати»). Видова пара утворюється префіксальним способом за допомогою префіксів: за- (заапелювати «звернутися»), с- (спрепарувати «підготувати»).

Ад'єктивні лексичні запозичення зазнають дериваційної (суфіксальної) адаптації за допомогою суфіксів -ов-, -ськ- і -н- (каровий «трамвайний», солвентний «платежоспроможний», пломберський «слюсарний»). Прикметники можуть входити до складу атрибутивних словосполучень без функціональної адаптації: борднінг гавз «пансіон», гросері штор «бакалійний магазин». Причиною появи неадаптованих запозичень-прикметників є складність процесу засвоєння прикметників, а саме необхідність проходження дериваційної стадії інтеграції, що є наслідком значного розходження слотовірної структури прикметників української та англійської мов.

Анґліцизми можуть запозичатись як з письмового, так і з усного різновиду англійської мови, що має наслідком появу одного й того

самого запозичення в українській мові діаспори з різним фонетичним складом: стор-штор.

Внаслідок взаємодії з німецькою мовою в українську мову діаспори переноситься незначна кількість лексичних запозичень, які здебільшого вживаються на позначення нових реалій, невідомих мовцям раніше: штемпельштеле «біржа праці», пігевагон «спальний вагон», нотферорднунг «надзвичайний стан». Всі лексеми зазнають виключно фонетично-парадигматичної адаптації і відносяться до групи іменників чоловічого роду на приголосний. Незначна інтенсивність механізму запозичення пояснюється екстралінгвістичними чинниками, а саме меншою тривалістю контакту з німецькою мовою, наявністю в емігрантській громаді значної кількості людей з вищою освітою.

Семантична інтерференція виникає внаслідок існування розходжень в об'ємі значень відповідників двох мов. Під впливом англійської мови змінює свою семантику цілий ряд лексем української мови діаспори. До першої групи інтернаціональної лексики ми відносимо семантичні запозичення типу: авторитет «влада», дивізія «розподіл», фільм «плівка». Серед цих інтерференційних явищ спостерігаються як лексеми з латинськими коренями (дивізія), які в стандартній українській мові мають відмінне від англійської мови значення, так і лексеми англійського походження (фільм), які були запозичені стандартною українською мовою тільки в деяких значеннях. До чисто семантичних запозичень належить велика кількість інтерференційних явищ, коли лексема набуває нових значень під впливом іншомовної лексеми, з якою вона має спільне значення. Фонетичний склад цих аналогів двох мов є відмінним: змагання «конкуренція», точка «номер». Може генералізуватися значення тих лексем, які в англійській мові передають складні поняття, і яким в українській відповідають словосполучення: кількість «певна кількість», членство «сукупність членів». Зафіксовано також випадок появи внаслідок семантичної інтерференції енантіосемії: вхід на сцену «вихід на сцену».

Дієслівні семантичні запозичення порівняно до іменних рідше належать до інтернаціональної лексики: оперувати «діяти». Здебільшого запозичується значення англійських полісемічних лексем, фонетичний склад яких повністю відрізняється від українського аналога: клопотати «турбувати», з'єднати «взяти на роботу».

Для прикметників характерна така ж картина семантичної інтерференції, яку ми спостерігаємо в іменників та дієслів. Під впливом англійської мови змінює своє значення як інтернаціональна лексика, так і питома українська: госпітальний «лікарняний», оригінальний «початковий», високий «значний». Деякі лексеми вживаються на місці словосполучень або виразів: інакше «в інших відношеннях». Картина семантичної інтерференції, спричиненої впливом німецької мови, є подібною до інтерференції, яка виникла в українській мові діаспори внаслідок взаємодії з англійською. Між деякими лексемами-інтернаціоналізмами спостерігаються відношення міжмовної омонімії: транспорт «перевезення». В інших випадках інтерференція виникає без наявності подібності фонетичного складу відповідників двох мов: обставини «умови», співати «оспівувати», одноразовий «неповторний».

Калькування, на відміну від різних видів запозичення (лексичного та семантичного), характеризується перенесенням до іншої мови не матеріальної фонетичної оболонки разом із значенням або певних сем, а відтворенням засобами мови-реципієнта структури мовної одиниці. Кальки можуть бути декількох видів: 1) семантичні кальки, які характеризуються не побудовою нової одиниці, а незвичним поєднанням лексем у складі словосполучення зі зв'язаним значенням; 2) словотвірні кальки, які охоплюють випадки появи нових слів, утворених за іншомовною моделлю.

При утворенні семантичних кальок інтерференція відбувається не на рівні окремих лексем, а в межах словосполучення, склад якого відзначається повторюваністю в мові. Значення таких словосполучень часто не є механічною сумою його конститuentів. Отже, ідеться про випадки слововживання, які характеризуються певним рівнем фразеологізації: процесувальна промисловість «обробна промисловість», говорити до точки «висловитися з приводу», прикладати в життя «втілювати в життя». Дієслова дати, давати у складі більшості словосполучень є надлишковими, вони дублюють значення, які передаються іменником: давати обслу́гу «обслуговувати».

Внаслідок взаємодії з німецькою мовою в українській мові діаспори також з'являються семантичні кальки. У ряді випадків має місце поява дієслівно-іменникового словосполучення на місці окремого дієслова: зробити відвідини «відвідати». Іншим інтерференційним явищем в українській мові відповідають структурно аналогічні одиниці з відмінним лексемним складом: замикати умову

«укладати угоду». Може зазнавати змін і структура речення в цілому: «...вони отримали відвідини» замість «їх відвідали».

За аналогією до іншомовної моделі можуть конструюватися не тільки словосполучення, а й окремі лексеми, внаслідок чого з'являються структурні кальки. За англійською моделлю в мові діаспори було побудовано такі лексеми: одноцільний «цілеспрямований» (singleminded), пів-рік «півріччя» (half year). Структура деяких лексем запозичується з німецької мови: самовартість «собівартість» (Selbstkosten).

Появу у висловлюванні на одній з мов неадаптованих одиниць іншої мови, на нашу думку, слід розглядати як перемикання коду. В письмовому мовленні головними маркерами перемикання коду ми вважаємо появу в тексті одиниць іншої мови, неадаптованих графічно, наявність лапок та пояснювальних слів так званий. Проміжною ланкою між перемиканням коду та лексичним запозиченням є поява в тексті одиниці іншої мови, яка зазнала тільки графічної адаптації. Іноді графічної адаптації зазнають цілі речення: «... то прошу «мілорд го егед»».

Четвертий розділ присвячений розгляду інтерференції граматичного рівня. Зміни у мові української діаспори аналізуються окремо в галузі синтаксису та морфології. За нашими даними кількість інтерференційних явищ морфологічного рівня при українсько-англійському контакті на першому етапі становить 17%, на другому - 15%, на третьому - 14%. Для німецько-української взаємодії цей показник становить - 17%. На синтаксичному рівні взаємодії ми отримали такі показники: на першому етапі - 22%, на другому - 29%, на третьому - 23%. У науково популярному стилі частка синтаксичних інтерференційних явищ збільшується до 32%. При українсько-німецькій взаємодії вона складає 41,5%.

В українській мові діаспори слід констатувати наявність тенденції до поширення застосування пасивних конструкцій під впливом як англійської та німецької мов, з одного боку, так і польської, з іншого. Картина інтерференції в цій галузі має гетерогенний характер. Першу групу інтерференційних явищ складають пасивні конструкції, яким в стандартній українській мові відповідають активні неозначено-особові речення. Пасивні дієприкметники утворюються за українськими словотвірними моделями від активних дієслів: «Прем'єр був перешкоджений участю в похороні одного з онтерійських поліцаїв, який загинув з рук кримінальника». До другого типу належать речення, до складу яких

входить виражений іменником або займенником агенс. Трансформація їх в українську мову дає активне двочленне речення з агенсом у суб'єктній позиції речення і пацієнсом на місці граматичного об'єкта: «... особи, які бажають бути спонсоровані родиною в Австралії». Такі пасивні конструкції зустрічаються здебільшого на другому та третьому досліджуваних періодах, що вказує на англійську мову як джерело-інновації.

В українській мові діаспори спостерігаються також зміни у функціонуванні зворотних дієслів. Інтерференція в даному разі виникає в результаті недодиференціації, відсутності у складі дієслівної англійської форми відповідного афікса. Замість зворотного дієслова або віддієслівної форми вживається звичайне дієслово: швидкопсуюча продукція.

Інтерференція у сфері видової системи дієслова виникає внаслідок впливу англійської та німецької мов, у яких ця граматична категорія має інший характер, що й дає підставу розглядати таку ситуацію контактування як реінтерпретацію. В українській мові діаспори має місце перерозподіл функцій у межах вже існуючої видової пари. У переважній більшості випадків засвідчене вживання доконаного виду на місці недоконаного: «Виконав функції головного бухгалтера через [на протязі] 22 роки». Подібні інтерференційні явища ми зустрічаємо також і серед віддієслівних форм (дієприкметників, дієприслівників, віддієслівних іменників): «... але виграв Ельцин, одержуючи абсолютну більшість голосів». Інтерференція у галузі видової системи дієслова має місце здебільшого на просунутих етапах контакту. Цей факт можна пояснити стійкістю розподілу функцій у видовій парі.

Під впливом англійського герундія відбувається активізація побудови та використання віддієслівних іменників в українській мові діаспори. Про взаємодію виключно з англійською мовою говорити можна тільки в тому разі, коли віддієслівний іменник вживається разом з применником або якщо у реченні є залежні від нього члени (прямі додатки або прислівники): «... поборювання безробіття можливе тільки шляхом ...». В інших випадках категорія віддієслівних іменників могла бути підсилена також внаслідок контакту з польською мовою, для якої є характерним широке вживання віддієслівних іменників. Подібні інновації мають місце на всіх етапах контакту.

Крім категорії віддієслівного іменника, каталітичного впливу з боку англійської, польської, німецької та російської мов зазнають активні та пасивні дієприкметники. При застосуванні методу

трансформації отримуємо складнопідрядне речення: «... між студентами і входячими, як пізніше виявилось злодіями», «... витворився «строго зберіганий звичай». В інших випадках інтерференції має місце заміна прикметника однокореневим дієприкметником, причиною чого є омонімія відповідних форм в англійській мові: «Манітоські ліберали мали підготовляючі збори у Вінніпегу...» (preparing). Пасивні дієприкметники можуть також субстантивуватися і виступати у суб'єктній позиції речення: «Нападені пустились втікати ...».

В умовах контакту деякі іменники набувають форм множини, якої вони не мають у стандартній українській мові. Цей процес є часто пов'язаний з розширенням семантики самої лексики. Але в багатьох випадках іменник починає вживатися в формі множини або однини без зміни значення під впливом іншомовного (англійського) аналога: фасолі (beans): «... знаходимо його в продуктах: дріжжі, ... фасолі». В деяких випадках зміна числа іменника може спричинити появу небажаної омонімії форм лексики: вибір «вибори» (selection): «... мусів після цього вибору ... його [посаду] виконувати».

В українській мові діаспори спостерігається також процес втрати відмінювання деякими іменниками під впливом англійської мови. Подібні зміни відбуваються в галузі ономастики неукраїнського походження і розповсюджуються на назви населених пунктів, які закінчуються на приголосну: «... після їхніх дводенних розмов у Тексас». Втрачати відмінювання можуть також й інші лексеми, хоча й рідше ніж ономастика: «Нагла смерть ... забрала сер В.Пітерсена». Всі наведені приклади слід розглядати не як свідчення розпаду системи словозміни в українській мові діаспори, а як зміни у системі відмінювання або окремих лексем, або нечисленних груп іменників.

Тенденція до послаблення категорії відмінку простежується також у деяких числівників. Інтерференція здебільшого спостерігається у сфері кількісних і збірних числівників, а також деяких іменників з кількісною семантикою: «... створення шість нових виборчих округів»; «... збільшення мінімум зарплати». Незважаючи на зальновизнану стійкість категорії числівників, система їх відмінювання зазнає найсильнішого (порівняно до іменників) гальмівного впливу з боку англійської мови.

Зміни виникають також у функціонуванні займенників. Деякі займенники (сам, так, який) іноді під впливом англійської мови починають поводити себе як прислівники, втрачаючи відмінкові та родові флексії: «... вигода так як в місті». В інших випадках має місце

надлишкове вживання присвійного займенника: «Заставити уряд нести свою фінансову відповідальність». На місці присвійного займенника свій може вживатися інший присвійний займенник внаслідок їх нерозрізнення в англійській мові. Інтерференція має місце в тому разі, коли збігаються особа суб'єкта речення та особа займенника. «Це відзначило й Політбюро ЦК КПРС в повідомленні про його засідання». З англійської мови переноситься модель побудови прийменниково-займенникових словосполучень заперечної семантики, у яких заперечна частка ні ставиться перед займенником, а не перед прийменником: «... від нікого іншого, як президента держави».

Ми констатуємо наявність тенденції до посилення аналітизму в способі побудови ступенів порівняння прикметника. Джерелом інтерференції виступають як англійська, так і російська мови. Цей процес певною мірою пов'язаний з тенденцією до перенесення і використання в умовах контакту переважно вільних морфем: «Пригадаємо декілька більше ярих випадків». Подібна інтерференція є характернішою для наукового стилю. Іноді її наслідком може бути створення плеонастичних конструкцій: «... багато більше багатша за деякі країни т.зв. третього світу».

Каталізації зазнає також категорія прислівника в цілому, причиною чого є вплив англійської мови, в якій від прикметникової основи регулярно утворюються якісні прислівники. В українській мові діаспори нові прислівники побудовано за допомогою форманта -о. В стандартній українській мові їм можуть відповідати прислівники з іншою дериваційною структурою, прийменниково-іменникові словосполучення обставинного значення або вставні конструкції: сподівано «Там советський президент сподівано запропонує Заходові советську нафту» (hopefully) «як сподіваються»; центрально («... у проблематиці центрально стоять... » (centrally) «займати центральне місце». Німецька мова також може бути джерелом моделі для створення нового прислівника: голосово «... розпоряджає голосово могутнім співочим матеріалом» (stimmlich).

Наступний тип інтерференційних явищ виникає внаслідок відсутності в українській мові категорії артикля. Неозначений артикль заміщається під впливом німецької поліфункціональної лексики ein числівником неозначеної семантики один: «Володимира Великого як християнського володаря одної великої і могутньої держави». Означений артикль під впливом англійського the передається в

українській мові діаспори за допомогою вказівного займенника цей: «Делегати ... почали з'їжджатись до цієї столиці Ефіопії».

В умовах контакту може мати місце також порушення узгодження числа в межах предикативного центру. При вживанні підмета у формі однини присудок іноді може мати форму множини: «Це так обурило страйкарів, що кількість їх увійшли на подвір'я заводу ...». Причиною інтерференції є вплив англійської моделі.

Синтаксичний рівень відзначається більшим порівняно до морфології ступенем відкритості до іншомовних впливів. В галузі синтаксису ми розглядаємо інтерференцію окремо на рівні складнопідрядного словосполучення і речення. Для словосполучень характерними є такі чотири основні типи змін: 1) зміна нормативного відмінка залежного іменника; 2) заміна одного прийменника іншим; 3) заміна прийменникового зв'язку безприйменниковим; 4) заміна безприйменникового зв'язку прийменниковим. Найменше представлений перший тип змін, що пов'язане з відсутністю категорії відмінка у англійського іменника. Поодинокі приклади подібної інтерференції виникли внаслідок ототожнення українського знахідного відмінка з залишками англійського об'єктного: «Його вимогу під час виступу всім бути в українських одностроях дотримувались всі».

У другому типі інтерференційних явищ у галузі підрядного словосполучення ми спостерігаємо розбіжності у функціональній навантаженості прийменників взаємодіючих мов, що і є причиною виникнення інтерференції: «... забезпечити дім проти вогню ...» (insure against); «... конгрес, на якому мають приняти активну участь найсильніші наукові і літерарні сили» (teilnehmen an). Особливо часто подібної інтерференції зазнають словосполучення, англійський еквівалент яких містить прийменник from, якому можуть відповідати українські прийменники від, у або за: «... джерело, від якого я довідався ...». Великою поліфункціональністю відзначається також англійський прийменник for, якому відповідають декілька українських прийменників (для, за, в): «... спосібність для теоретичної дискусії». Зазнає змін також функціональна навантаженість прийменників у/в: «... спеціаліст в заразливих хворобах»; на: «... на 24 убитих 17 було убитих поліцією».

Інтерференція може призводити до зміни структури словосполучення. А саме, замість прийменникового зв'язку починає використовуватися безприйменниковий. При цьому залежний член-іменник стоїть у знахідному відмінку: «В.Гаждос розказав ціль зібрання». Поява подібних інтерференційних конструкцій характерна

для просунутих етапів контакту. Цей же тип змін є поширений серед словосполучень, залежний член яких виражений числівником: «Це є 4,000 безробітних більше». Прийменник може також опускатися у дієслівно-числівникових словосполученнях темпоральної семантики: «Пів року після мого приїзду ми видали в Сідней цю газету». Ця ж тенденція змін виникає і під впливом німецької мови: «1211 року, тобто 10 років після того як ...».

Заміна безприйменникового словосполучення на прийменникове відбувається як внаслідок взаємодії з англійською, так і з німецькою мовами. Часто надлишковою в структурі речення є присутність прийменника для, який використовується за аналогією до англійського for і німецького für: «... оферують свої послуги для комерційних підприємств»; «... настроїв, притаманних для російських лібералів». Поява подібної інтерференції може бути також результатом відмінностей у керуванні окремих лексем: «... реклама ... супроводиться з найвульгарнішим і найбруднішим наклепом» (to be accompanied with); «... на тому терор не обмежувався» (sich beschränken auf). Подібна інтерференція має також місце у конструкціях на позначення дати: «... товариство влаштовує бал на 23 листопада».

Крім цих моделей змін, на рівні словосполучення ми спостерігаємо ще цілий ряд специфічних типів інтерференційних явищ. Так, під впливом як англійської, так і німецької мови відбувається заміна конструкції дієслово + як + іменник на конструкцію дієслово + іменник (орудний відмінок): «... яка діяла як перекладачка для своїх супутників»; «Богослужіння ... вважаємо як одне з заключних ювілейних відзначувань».

В українській мові діаспори поширення набувають атрибутивні словосполучення, залежний член яких виражений прикметником. Прикметник виступає замість субстантивного означення, вираженого іменником у родовому відмінку. Подібна модель вже наявна в українській мові, що й дозволяє визначити в даному разі тип інтерференції як каталізацію: «... книжкові появи в Австрії». За подібною схемою побудовано також іменниково-числівникові словосполучення: восьмиособова оркестра. Протилежна тенденція до заміни прикметникового означення іменниковим виникає внаслідок калькування складу словосполучень зі зв'язаним значенням: засоби транспорту від англ. means of transport.

Докорінної перебудови структури зазнають також конструкції на позначення довжини, ширини, висоти, у яких відбувається така

трансформація: іменники ширина, довжина, висота, що виступають у суб'єктній позиції, заміщаються відповідним прикметниками, а іменник, який використовувався як атрибут вищеперелічених іменників, починає виступати суб'єктом звороту: «... зал був всього 14 футів широкий».

Змін зазнає також структура словосполучень інших типів, що є наслідком інтенсифікації використання інфінітива. Інфінітив починає застосовуватися на місці субстантивного означення: «... йдеться про складне питання описати плазму». В мові української діаспори представлена також протилежна модель змін: заміна інфінітивного означення субстантивним. Цей процес відбувається внаслідок калькування англійських словосполучень, які містять герундіальне означення: «... допомагає згашення реактора в американських реакторах».

На синтаксичному рівні міжмовної взаємодії може змінюватися структура не тільки словосполучення, а й цілого ряду конструкцій, які містять неособові форми дієслова. Інтерференція виникає в тому разі, коли в українській мові діаспори дієприслівниковий зворот використовується у реченні з двома різними суб'єктами під впливом англійського абсолютного звороту: «Потискуючи, наприклад, клямку від вікна в певний напрям, вікно відчиняється». Зміни можуть виникати також під впливом абсолютного іменного звороту: «Хоч сліпий, він славився своїми концертами по цілих Сполучених Державах».

Під впливом англійської мови в українській мові діаспори з'являється цілий ряд інфінітивних конструкцій. Зокрема, переноситься т.зв. for-phrase, який в українській мові відповідає складне речення: «Тепер залишається тільки для нас кожного вложити кілька годин добровільної праці...». Засвідчені також випадки переносу інфінітивного об'єктного звороту: «... далі він заявив себе ворогом перечищення партії». Інтерференція виникає через різну інтерпретацію англійського залежного інфінітива з часткою to. У деяких випадках у мові української діаспори інфінітив вживається з надлишковим сполучником щоб: «Зусилля прем'єра Хана, щоб створити сильну політичну базу». В інших інтерференційних явищах відбувається протилежний процес заміни складного речення простим: «Під кінець доповіді Ю.Шухевич попередив присутніх бути обережними з гостями з України».

Інтерференція спостерігається також у сфері функціонування підсилювальних конструкцій. До української мови діаспори пере-

носиться модель побудови емфазу, обов'язковим складовим елементом якої є формальний підмет це, який відповідає англійському it: «Що не сталося б з цією фразою після виборів, це було новиною, що з найвищого урядового місця була відверто стверджена несправедливість».

Під впливом англійської мови у препозицію до головного члена в українській мові діаспори ставиться субстантивне означення: «... учителя з першої або другої класи сертифікатом». Особливо широко ця модель змін представлена у словосполученнях, які містять власні назви: «Конбори вулиця», «Стренд театр». Під впливом німецької мови останню позицію в реченні може займати присудок підрядного речення: «... хоч це лише слабо віддає ті настрої, які сьогодні в Україні панують»; або дієприслівник у складі звороту: «Хоч на Леніна всі сьогодні в СРСР покликуючися, засуджують «культ особи Сталіна». Під впливом англійської мови займенники який і котрий стоять в ініціальной позиції атрибутивного речення: «... партія, яких вплив постійно зростає».

В українській мові діаспори спостерігається пропуск окремих членів речення, викликаний впливом англійської мови. Зокрема, опускається перший член співвідносної конструкції (той, що, так, що): «Давніс ... сам тяжко покалічився, що треба було взяти його до шпиталю». Деякі члени речення можуть опускатися або замінюватися іншими в тому разі, коли одна й та сама лексема два рази використовується в межах одного речення: «Дитячі роки подібні багатьом його ровесникам». З німецької мови в українську мову діаспори переноситься модель вживання відносних займенників замість особових в анафоричній функції: «Цей храм у 1864 році побудував китаєць-чернець, в якому поставив ікону Богородиці».

У висновках підсумовуються результати дослідження і обґрунтовуються положення, що виносяться на захист. Проведене дослідження свідчить, що в мові української діаспори наявний цілий ряд інновацій, які відрізняють її від стандартної (материкової) української мови. Велике значення приділяється у роботі визначенню причин і механізмів інтерференції на різних мовних рівнях, у науковому та публіцистичному функціональних стилях. Практичну цінність має встановлення зон мови, які зазнають змін при контакті.

В додатках подано словники лексичних та семантичних запозичень.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Калькування як механізмів появи інтерференційних змін у мові // Філологія і культура. Збірник наукових праць. – Київ: Нац. Ун-т ім Тараса Шевченка. - 1996. – С. 21-28.
2. Особливості перебігу інтерференції на граматичному рівні // Мова та історія. Періодичний збірник наукових праць. - Київ. - 1997. - Вип. 25. – С. 17-26.
3. Зміни на лексичному рівні мови, які виникають в результаті міжмовної взаємодії // Мова та історія. Періодичний збірник наукових праць. – Київ. - 1997. – Вип. 27. - С. 3-12.

Зимовець Г.В. Міжмовна інтерференція в умовах контактного білінгвізму (на матеріалі мови української діаспори). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство. – Інститут української мови НАН України, Київ 1997.

Дисертацію присвячено питанням взаємодії української мови діаспори з англійською та німецькою мовами. В роботі досліджено специфіку інтерференційних процесів у різні періоди контакту, на лексичному та граматичному мовних рівнях, у науковому та публіцистичному функціональних стилях. Запропоновано критерії розрізнення трьох основних механізмів інтерференції: запозичення, калькування, каталітичного або гальмівного впливу однієї мови на іншу. З'ясовано ступінь розбіжності мови діаспори з материковою українською мовою. Результати дослідження інтерференції лексичного рівня узагальнено в словниках лексичних та семантичних запозичень.

Ключові слова: міжмовна взаємодія, інтерференція, інновація, запозичення, калькування, каталітичний або гальмівний вплив.

Зимовец Г.В. Междуязыковая интерференция в условиях контактного билингвизма (на материале языка украинской диаспоры). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языковедение. – Институт украинского языка НАН Украины, Киев, 1997.

Диссертация посвящена вопросам взаимодействия украинского языка диаспоры с английским и немецким языками. В диссертации

исследована специфика интерференционных процессов в разные периоды контакта, на лексическом и грамматическом языковых уровнях, в научном и публицистическом функциональных стилях. Предложены критерии различения трёх основных механизмов интерференции: заимствования, калькирования, каталитического или тормозящего влияния. Выяснена степень расхождения языка диаспоры с материковым украинским языком. Результаты исследования интерференции лексического уровня представлены в словарях лексических и семантических заимствований.

Ключевые слова: межъязыковое взаимодействие, интерференция, инновация, заимствование, калькирование, каталитическое или тормозящее влияние.

Zymovets G.V. Linguistic interference under the contact bilingualism (the case of Ukrainian in diaspora). – Manuscript.

Thesis for candidate's degree by speciality 10.02.15 – general linguistics. – The Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1997.

The thesis deals with problem of the contact of Ukrainian spoken in diaspora with English and German. The thesis considers specific features of interference at different periods of the contact, on lexical and grammatical language levels, in scientific and journalistic genre. Criteria for distinction of three main procedures of interference are suggested: borrowing, calque, and reinforcing or hindering influence. The degree of difference between Ukrainian in diaspora and standard Ukrainian is stated. Results of investigation on lexical level are presented in the vocabularies of lexical and semantic borrowings.

Key words: linguistic contact, interference, innovation, borrowing, calque, reinforcing or hindering influence.

Підписано до друку 23.12.97р. Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк.1.0, Обл.-вид. арк. 0,8.
Наклад 100. Зам. 339

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

431781

AB 39.187